

Preveli: Stipe Ćurković i Ana Ujević

David Harvey

Pravo na grad (2003)*

Poznati urbani sociolog Robert Park jednom je napisao kako je grad: »čovjekov najkonzistentniji i, u cjelini uzevši, najuspješniji pokušaj da iznova stvori svijet u kojemu živi, bliži svojim željama. Ali ako je grad svijet koji je čovjek sam stvorio, on je i svijet u kojemu je osuđen živjeti. Tako je, indirektno, bez prave predodžbe o naravi svog pothvata, stvorivši grad, čovjek iznova stvorio i sebe sama.«

Pravo na grad nije samo pravo na pristup onome što već postoji, nego i pravo da ga mijenjamo u skladu sa svojim željama. Moramo biti sigurni da možemo živjeti s onime što smo sami stvorili (to je problem svakog planera, arhitekta i utopijskog mislioca). Ali pravo da ponovno stvorimo sebe same kroz stvaranje kvalitativno drugačijih vrsta urbane društvenosti jedno je od najdragocjenijih ljudskih prava. Nevjerojatna brzina i kaotične forme urbanizacije u cijelome svijetu učinile su refleksiju o prirodi ovog zadatka vrlo teškom. Načinjeni smo i zatim iznova preoblikovani, a da ne znamo točno zašto, kako, čemu i s kojim ciljem. Kako nam je, dakle, najbolje ostvariti to svoje pravo na grad?

Grad nikada nije bio harmonično mjesto,

slobodno od nemira, konflikata, nasilja. Samo pročitajte povijest Pariške komune iz 1871., pogledajte Scorseseov fikcionalni prikaz Bandi New Yorka iz 1850-ih, i razmislite koliko smo daleko dospjeli. Ali sjetite se onda i nasilja koje je podijelilo Belfast, uništilo Beirut i Sarajevo, potreslo Bombay, okrzlo čak i »grad anđela«. Mir i uljudenost u urbanoj su povijesti izuzetak, a ne pravilo. Jedino zanimljivo pitanje je jesu li posljedice kreativne ili destruktivne. Obično su oboje: grad je povijesno poprište kreativne destrukcije. Ipak, grad se također pokazao kao iznimno otporna, izdržljiva i inovativna društvena forma.

Ali čija prava i čiji grad? Članovi komune iz 1871. su mislili da imaju pravo preuzeti »svoj« Pariz od buržoazije i imperijalnih lakaja. Monarhisti koji su ih pobili smatrali su svojim pravom ponovno zauzeti grad u ime Boga i privatnog vlasništva. I katolici i protestanti smatrali su da su u pravu u Belfastu, kao i Shiv Sena u Bombayu kada su napali muslimane. Nisu li svi oni u jednakoj mjeri ostvarivali svoje pravo na grad? »Između jednakih prava«, kaže jedna slavna Marxova rečenica, »sila presuđuje«. Je li to dakle ono o čemu je kod prava na grad zapravo riječ?

* Tekst je izvorno objavljen u *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 27.4, u prosincu 2003. U *New Left Review*, 53, rujan-listopad 2008. Harvey je objavio duži tekst istog naslova, ali u osnovi različitog sadržaja. Držimo da specifično manifestni karakter prvog teksta, koji se u drugome izgubio, opravdava njegovo prevođenje i nakon objavlivanja nove verzije.

O pravu da se borimo za ostvarenje svojih želja i likvidiramo svakoga tko nam stoji na putu? To je, čini se, poprilično daleko od univerzalnosti UN-ove Deklaracije o ljudskim pravima. Ili nije?

Poput Parka, i Marx je vjerovao da mijenjamo i sebe kad mijenjamo svoj svijet i obrnuto. Ova dijalektička relacija je u korijenu svakog ljudskog rada. Imaginacija i žudnja također igraju svoju ulogu. Ono što razlikuje najgoreg arhitekta od najbolje pčele, tvrdio je, činjenica je da arhitekt podiže strukture u imaginaciji prije nego što ih materijalizira na terenu. Na određeni način, svatko od nas je arhitekt neke vrste. Individualno i kolektivno, kroz svakodnevno djelovanje i političke, intelektualne i ekonomske odnose svi mi stvaramo grad. U povratnoj sprezi, grad stvara nas. Je li moguće živjeti u Los Angelesu, a da se ne postane frustriranim vozačem?

Možemo sanjati i pitati se o alternativnim urbanim svjetovima. Uz dovoljno ustrajnosti i snage možemo se čak i nadati da ćemo ih izgraditi. Ali utopije su ovih dana na lošem glasu, jer je – kad se jednom realiziraju – nerijetko vrlo teško s njima živjeti. U čemu griješimo? Nedostaje li nam ispravan moralni i etički kompas koji bi vodio naše mišljenje? Zar ne bismo mogli izgraditi socijalno pravedan grad?

Ali što je to socijalna pravda? Trazimah u Platonovoj Republici drži da »svaki oblik vlasti donosi zakone u svoju korist« tako da je »pravednost svugdje ista, probitak jačega«. Platon ovo odbija u korist pravednosti kao ideala. Danas raspoložemo ogromnim brojem formulacija idealnog. Možemo biti egalitarni, utilitaristi u Benthamovom smislu (najveće dobro najvećeg broja ljudi),

zagovornici društvenog ugovora poput Rousseaua (s njegovim idealima o neotuđivim pravima) ili Johna Rawlsa, kozmopoliti poput Kanta (činiti nepravdu jednome, znači činiti nepravdu svima), ili naprosto poput Hobbesa inzistirati na tome da država (Levi-jatan) nametne pravdu bezobzirnim privatnim interesima, ne bi li spriječila da se društveni život svede na golo nasilje, brutalnost i brzu smrt. Neki se čak zalažu za lokalne ideale pravde, osjetljive na kulturne raznolikosti. Frustrirani zurimo u ogledalo pitajući se: »koja je najpravednija teorija pravde od svih?«. U praksi počinjemo sumnjati da je Trazimah ipak bio u pravu: pravda je naprosto što god vladajuća klasa želi da bude.

Ipak, ne možemo bez utopijskih planova i ideala pravednosti. Oni su neophodni za motivaciju i akciju. Bijes nad nepravdom i alternativne ideje već dugo potiču potragu za socijalnom pravdom. Ne možemo cinično odbaciti ni jedno ni drugo. Ali možemo i moramo ih kontekstualizirati. Svaki ideal prava krije pretpostavke o društvenim procesima. I obratno, društveni procesi sadrže određene koncepcije prava. Dovedi u pitanje ta prava znači osporiti i društveni proces čiji su dio i obratno. Dozvolite da ilustriram.

Živimo u društvu u kojemu neotuđiva prava na privatno vlasništvo i profitnu stopu nadjačavaju bilo koju drugu koncepciju neotuđivih prava koje se možete sjetiti. Tome je tako jer našim društvom dominira akumulacija kapitala kroz tržišnu razmjenu. Taj društveni proces počiva na pravnoj konstrukciji individualnih prava. Njezini branitelji ističu da potiče »građanske vrline« osobne odgovornosti, neovisnosti od državnog uplitanja, jednakost šansi na tržištu i pred zakonom, nagrade za inicijativu i otvoreno tržište koje omogućuje slobodu izbora.

Ova prava obuhvaćaju privatno vlasništvo nad vlastitim tijelom (koje omogućuje da slobodno prodajemo svoju radnu snagu, da se drugi prema nama odnose s dostojanstvom i poštovanjem, i da smo zaštićeni od fizičke prisile), zajedno sa slobodom misli, izraza i govora. Priznajmo, ova derivirana prava poprilično su privlačna. Mnogi od nas se uvelike uzdaju u njih. Ali činimo to poput prosjaka koji žive od mrvica s bogataševa stola. Objasniti ću.

Živjeti pod kapitalizmom znači prihvatiti ili podrediti se tom skupu prava koji su nužni za beskrajnu akumulaciju kapitala. »Mi težimo«, govori predsjednik Bush dok kreće u rat, »pravednom miru u kojemu će represija, neprijateljstvo i siromaštvo biti zamijenjeni nadom demokracije, razvojem, slobodnim tržištem i slobodnom trgovinom«. Zadnja dva elementa, uvjerava nas, »dokazali su svoju sposobnost da cijela društva uzdignu iz siromaštva«. Sjedinjene Države isporučit će ovaj dar slobode (tržišta) svijetu, sviđalo se to ovome ili ne. Ali neotuđiva prava privatnog vlasništva i profitne stope (na inzistiranje SAD-a dio Deklaracije o ljudskim pravima UN-a) mogu imati i negativne, čak i smrtonosne posljedice.

Slobodna tržišta nisu nužno pravedna. Jedna stara izreka glasi: »Nema veće nejednakosti od jednakog tretmana nejednakih«. A to je upravo ono što tržište čini. Kroz egalitarizam razmjene bogati postaju sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji. Ne čudi onda da oni koji posjeduju bogatstvo i moć podržavaju ovakva prava. Klasna podjela postaje sve dublja. Gradovi su sve više getoizirani. Kako se bogati otcjepljuju i ograđuju, siromašni automatski ostaju u getima. A ako se rasne, religijske i etničke podjele križaju, kao što je to često slučaj, s borbama

za postizanje višeg klasnog položaja i većim приходima, tada vrlo brzo dobijemo gradove podijeljene na sve one gorke načine koje nažalost vrlo dobro poznajemo. Slobodna tržišta neizbježno proizvode monopoliziranu moć (kao na primjer u medijima ili u građevinarstvu). Trideset godina neoliberalizma naučilo nas je: što je tržište slobodnije, to više rastu nejednakosti i monopolizacija moći.

Još gore, tržišta trebaju oskudicu da bi funkcionirala. Ako oskudica ne postoji mora biti društveno stvorena. To je ono što privatno vlasništvo i profitna stopa čine. Rezultat je nepotrebna deprivacija (nezaposlenost, manjak stambenih prostora itd.) usred obilja. Odatle beskućnici na našim ulicama i prosjaci u podzemnim željeznicama. I pored viškova hrane javljaju se epidemije gladi.

Liberalizacija financijskih tržišta oslobodila je oluju spekulantske moći. Nekolicina hedge fondova, uživajući svoje neotuđivo pravo na postizanje profita na bilo kakav način, spekulacijama uništavaju cijele ekonomije (poput onih Indonezije i Malezije). Svojim spekulacijama uništavaju naše gradove, a onda ih reanimiraju donacijama operi i baletu, dok se njihovi izvršni direktori, poput Kennetha Laya, poznatog iz afere Enron, šepure po globalnoj pozornici i akumuliraju ogromna bogatstva na račun milijuna. Jesu li mrvice koje nas dopadaju po deriviranim pravima dovoljno vrijedne da pristajemo na ljude poput Kennetha Laya?

Ako je to smjer u kojem nas neotuđivo pravo na privatno vlasništvo i profitnu stopu vode, onda ne želim imati ništa s tim. Jer to ne proizvodi gradove po mojim željama, već svjetove nejednakosti, otuđenja i nepravde. Protivim se beskrajnoj akumulaciji kapitala

i koncepciji prava koja su duboko vezana za nju. Moramo nametnuti jedno drugačije pravo na grad od toga.

Oni koji sada drže prava neće ih se odreći dobrovoljno: »Između jednakih prava, sila presuđuje«. Ovo ne znači nužno nasilje (iako se, na žalost, često na to svodi). Ali znači mobilizaciju dovoljne moći putem političke organizacije ili – ako je to ono što je potrebno da bi se stvari promijenile – na ulici. Ali po kojim bi strategijama trebalo nastaviti?

Niti jedan socijalni poredak se ne može promijeniti, rekao je Saint-Simone, ako obrisi novog nisu već latentno sadržani u trenutnom stanju stvari. Revolucije nisu apsolutni raskidi, ali one ipak stvari obrću u suprotnom smjeru. Derivirana prava (poput prava da se prema nama drugi odnose s dostojanstvom) trebaju postati fundamentalna, a fundamentalna prava (privatno vlasništvo i profitna stopa) trebaju postati derivirana. Nije li upravo to bio tradicionalni cilj demokratskog socijalizma?

Kapitalistički paket prava, ispostavlja se, sadrži proturječja. Ona se mogu iskoristiti. Što bi se dogodilo s globalnim kapitalizmom i urbanim životom da su se klauzule o deri-

viranim pravima (pravo na siguran posao, razuman životni standard i pravo na organiziranje) iz UN-ove Deklaracije rigorozno provodile?

Ali mogu se odrediti i sasvim nova prava: poput prava na grad koje, kao što sam rekao na početku, nije tek pravo pristupa onome što spekulanti nekretninama i državni planeri odrede, nego naše aktivno pravo da grad učinimo drugačijim, da ga oblikujemo više u skladu sa svojim željama i da time iznova stvorimo sebe same po drugačijem uzoru.

Stvaranje novog urbanog zajedničkog dobra, javne sfere demokratskog sudjelovanja, zahtijeva da poništimo učinke ogromnog vala privatizacije koji je bio mantra jednog destruktivnog neoliberalizma. Moramo zamisliti inkluzivniji grad, makar i dalje prožet trvenjem, grad koji nije utemeljen samo na drugačijem rasporedu prava, nego i na drugačijim političko-ekonomskim praksama. Ako je naš urbani svijet zamišljen i stvoren ljudskim djelovanjem, tada može biti i nanovo izmišljen i iznova stvoren istim takvim djelovanjem. Za neotuđivo pravo na grad vrijedi se boriti. »Gradski zrak oslobađa« nekoć se govorilo. Zrak je sada pomalo zagađen. Ali uvijek ga se može očistiti.